

ERONDA OQ INQILOB DAVRIDA SIYOSIY JARAYONLAR

Sh. Xazratov¹¹ *Renessans ta'lim universiteti o'qituvchisi*MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 13.05.2024

Revised: 14.05.2024

Accepted: 15.05.2024

KALIT SO'ZLAR:

Oq inqilob,
industriallashtirish,
modernizatsiya, neft
iqtisodiyoti, davlat
kapitalizmi, Eron,
Pahlaviy rejimi.

Mazkur maqolada Eron shohi Muhammad Rizo Pahlaviy tomonidan 1963-yilda boshlangan "Oq inqilob" islohotlar dasturi doirasida amalga oshirilgan industrial siyosat va uning 1979-yilgi Islomiy inqilobgacha bo'lgan iqtisodiy-siyosiy oqibatlari tahlil qilinadi. Maqolada modernizatsiya konsepsiyasi, davlat kapitalizmi, qishloq xo'jaligidagi islohotlarning sanoatga ta'siri, tashqi kapital ishtiroki va ichki ijtimoiy ziddiyatlar o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqiladi.

KIRISH. Eron inqilobi chuqur jinsiy qarama-qarshiliklarga boy edi. Ya'ni, islomiy harakatlarning asosiy dasturiy tamoyillaridan biri ayollarning mavqei bilan bog'liq masalalarni o'z ichiga olgan bo'lib, asosan, so'nggi qirq yil davomida Pahlavi sulolasi tomonidan olib borilgan niqobni yechish kampaniyasi natijasida yuzaga kelgan jinsiy bo'shlik va kamsitishga qaratilgan tanqidlarga asoslangan edi. Shu paytgacha men jins mavzusini batafsil muhokama qilmaganman. Bu qisman mening ayollardan inqilob davridagi tajribalari haqida intervyu olishdagi qiyinchiliklarim bilan bog'liq edi. Eronlik ayollar, xususan konservativ ayollar, noma'lum erkak bilan suhbatlashishga va intervyu berishga tayyor emas edilar, juftliklarda esa ko'pincha erkaklar o'z xotinlari o'rniga javob berishardi. Eron bo'yicha tadqiqot olib borayotgan boshqa mutaxassislar ham jinslararo suhbatlarda shunga o'xshash qiyinchiliklarga duch kelganliklarini qayd etganlar. Bundan tashqari, inqilobiy namoyishlarda ishtirok etishga qaror qilishda ayollar va erkaklar o'rtasida tizimli farqlar bo'lganligini aniq aytish qiyin. 1978-yil yoz oxiridan oldin katta miqdorda na ayollar, na erkaklar namoyishga chiqqan; 1978–1979-yil qishida esa erkaklar ham, ayollar ham ommaviy tarzda inqilobiy harakatni qo'llab-quvvatlash uchun ko'chaga chiqdilar.

G'arb nigohi uchun paradoksal bo'lsa-da, konservativ oilalardan chiqqan ayollar uchun islomiy faollik ularga sezilarli darajada mustaqillik va harakat erkinligini taqdim etdi. Xomeyni ayollarni inqilobiy namoyishlarda ishtirok etishga rag'batlantirdi: "Modest kiyimdagi (hejabdagi) ayollar shah rejimidan norozi ekanliklarini namoyish qilsa, bunday xalq albatta g'alaba qozonadi." Ba'zi ayollar uchun bu ishtirok siyosatga ilk qadam bo'ldi. Bir qishloq ayoli o'z ishtirokini ta'riflab shunday dedi: "Oldin ayollar bunday ish qilmas edi." Islomiy yetakchilar o'z murojaatlarining ko'pchiligini aynan ayollarga qaratishdi va

=====

kamida bir marotaba feminist tashvishlarga ham javob berdilar: 1978-yil kuzining oxirida Mashhadda soʻzlagan Hojjat al-Islom Abdolkarim Hashemi-Nezhad shunday dedi: “Baʼzi ayollar islomiy hukumat ularni maktablarda, idoralarda va muhim kasblarda ishlashga toʻsqinlik qilishi mumkin deb qoʻrqadi. Yoʻq, bunday narsa islomda mavjud emas. Agar islomiy hukumat boʻlsa, barcha ayollar erkaklar bilan hamkorlikda ishlaydi.” Xomeynining Eronga qaytishidan bir necha kun oʻtib, uning yaqin yordamchilaridan biri ayollarning uning guruh uchrashuvlarida qatnashishiga taqiq qoʻyishni taklif qilgan, ammo Xomeyni bunga qarshi chiqib: “Men shahni shu ayollar bilan quvib chiqardim, ularning kelishida hech qanday muammo yoʻq,” degan. Tashkiliy feministik harakat 1950-yillarda Pahlavi rejimiga qarshi chiqib oʻz mavqeini yoʻqotgan edi. Ammo 1978-yildagi inqilob jarayonida feministlar ham rejimga qarshi yoʻnalishga oʻtdilar. Baʼzilari shahning islomchilarni tinchlantirish maqsadida Ayollar Ishlari vazirligini bekor qilganidan keyin davlatga boʻlgan suyanishlaridan pushaymon boʻlishdi. Bir ayollar jurnali shunday savol bilan murojaat qilgan edi: “Bu kutilmagan va erta tugash, barcha oqil odamlarning ongida bunday savolni uygʻotadi: Eronning ayol intellektuallari tomonidan qoʻllab-quvvatlangan sharaflı tashkilot shunchalik osonlik bilan bir shamol oʻzgarishi bilan yoʻq boʻlib ketdimi? Qogʻoz uyi har qanday shamolga qullik qiladi.” Vazirlik bilan bogʻliq boʻlgan va davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlangan Eron Ayollar Tashkiloti aʼzolari namoyishlarda qatnashib, muxolifatni qoʻllab-quvvatlashdi. Ular orasidan biri shunday eslaydi: “Bu haqiqiy bir harakat edi va biz Xomeyni haqida faqat yaxshilikni oʻylashga majbur edik.” Chapchilar kabi, feministlar ham islomchilar tomonidan tahdid sifatida koʻrilgan. Inqilobiy harakat davomida feministlar tomonidan eng aniq qarshilik koʻrsatilgan soha ayollar kiyimi masalasi boʻldi. Eronda va boshqa joylarda islomchilar ayollar uchun muqaddas burch sifatida odobli kiyinishni (hejab) taʼkidladilar, bu esa ayollarning sochlari, boʻyni, tanasi va oyoqlarini yopishni anglatardi. Eronda, Afgʻoniston va baʼzi arab davlatlaridan farqli ravishda, islomchilar ayollarning yuzlari va qoʻllarini yopishni talab qilmaganlar. Baʼzi eronlik ayollar qayta diniy qadriyatlarini namoyon etish maqsadida chadorni qabul qildilar — bu soʻz maʼnosi “loyiq” boʻlib, bosh ustiga oʻralgan va tana atrofida osilgan yirik yarim dumaloq matodir. Boshqalar esa monarxiyaga qarshi belgi sifatida chador va boshqa hejab shakllarini tanladilar, chunki monarxiya oʻzining “zamonaviylashtirish” dasturi doirasida koʻplab jamoat joylarida hejabni taqiqlagan edi.

Bu islomchilar bilan ramziy bogʻlanishga qarshi chiqqan feministlar esa muxolifat tadbirlarida tobora noqulayliklarga duch kela boshladilar. Sentabr boshidagi ĞEid-e Fetr namoyishida bir ayol tenis kiyimida qatnashgan edi. Bir necha oy oʻtib esa bunday holat nafaqat sovuq Tehron qishida mumkin boʻlmas edi, balki ayollarga toʻgʻri hejab kiyimaslik uchun kislota sepilishi haqida mish-mishlar tarqaldi. 1979-yil yanvar oyida katta namoyishda hejabsiz namoyish qilayotgan ayol hujumga uchradi va kaltaklandi. Jamoat joyida hejabsiz boʻlish ham qoralashga sabab boʻldi — buni bir ayol Tehronda taksi kutayotganda islomchilar uning ustiga qattiq qichqirganda his qildi: “Ozodlik izlovchilar uchun bunday xulq nima degani?” deb soʻradi u.

Ixtiyoriy hokimiyatga kelgach, islomchilar hejabni rasmiylashtirdilar, va feminist harakat tez orada bostirildi, biroq bir necha yildan keyin u islomiy qiyofada qayta paydo boʻldi.

Inqilobiy harakatning kuchi turli qatlamlarni oʻziga jalb etdi. Hatto Eronlik yahudiylar ham shohga qarshi namoyishlarga chiqishdi, garchi monarxiya ularni homiylik qilgan boʻlsa

va Xomeynining ularga nisbatan ochiq shubhalari bo'lganiga qaramay ("Islomning tarixiy harakati boshidan boshlab yahudiylarga qarshi kurashgan... hozirgacha"), ular qanday shamol esayotganini angladi. Harakatning chekkalarida esa, inqilobiy harakatga qo'shilish istagi ishtirok etmaslik uchun ta'qibdan qo'rqishga aylanib ketdi. "Xodimlarimning xohishiga qarshi idoraga bora olmadim," dedi ish tashlashda bo'lgan davlat agentligining bosh direktori. "Bundan tashqari, men bilan nima bo'lishi ham noma'lum edi." Ba'zi hollarda ish tashlash paytida ishlashga urinayotgan odamlar tahdid qilingan yoki ish joyidan haydalgan.

Tehron markazidagi kichik do'kon egasining ham shunga o'xshash xavotiri bor edi: "U ochiqchasiga aytdiki, Xomeynini — unga hurmat bildirgan — suratini do'konining derazasiga qo'ygan, chunki aks holda suratini sindirisharidan qo'rqgan. 'Ko'pchilik odamlar Islom Respublikasini xohlayapti,' dedi u charchab. 'Men ham ko'pchilik istagan narsani xohlayman.'" Ish tashlashlar davomida ochiq qolgan do'konlarga ba'zida hujumlar uyushtirilardi; Yazdda, 1978-yil mart oxirida umumiy ish tashlashni buzgan ikki do'konga o'nlab yoshlarni yuborgan ayatolla Muhammad Saduqi bor edi, inqilobdan keyingi hayrat bilan yozilgan hisobotga ko'ra. Tehrondagi bir arxitektorning ofisiga inqilobiy tartibsizliklar avj olgan paytda bomba tahdidi kelib tushdi. Tehron gazetasining bir ustunida telefon orqali joriy voqealar yuzasidan qisqa fikrlarni yozib olish imkoniyati berilgan bo'lib, 1979-yil boshlarida bir oy davomida tahdid qilingan bir necha holat qayd etildi. "Men do'konimni ochmoqchi bo'lganda nima uchun menga tahdid qilishmoqda? Oilamni qanday boqaman?" deb shikoyat qilgan bir kishi telefon qildi. Boshqa bir do'kon egasi esa shunday dedi:

Yakshanba kuni, soat 11 atrofida, bir necha kishi mening va boshqalar do'konining oldiga kelib, "Do'koningizni qayta ochish haqidagi buyruq berilguncha yoping," deb aytishdi. Men ularga tushuntirdim: "Mening daromadim shu do'kondan keladi, oilamni boqish uchun yetarli pul topa olmayman, ikkinchidan, men hech qanday noto'g'ri ish qilmayapman." Lekin ular shunday dedilar: "Yoki do'koningni yoping, yoki do'koning uchun duo qil."69

Boshqalar telefon qilib, kichik yoshlar guruhlar ko'chalarda aylanib, odamlarni inqilobiy ramzlarni qo'llab-quvvatlashga majbur qilayotganidan shikoyat qilishdi:

"Erkinlik uchun shunchalik jo'shqin namoyish qilayotgan yoshlar odamlarning avtomobillarini to'sib, ularning shoxobchalari chalishini, chiroqlarini yoqishini, shiorlar baqirishini yoki oynalariga ruxsat berilgan plakatlarni yopishtirishini nega talab qilishadi?

Faqat o'z fikri uchun bolalari qiynoqqa solingan va o'ldirilganini aytadigan odamlar boshqalarga o'z fikriga ko'ra qanday qilib tahdid qilishi mumkin?"

Ushbu ta'qib-harakatlar biroz ko'p baholamaslik kerak, garchi ba'zi xorijiy kuzatuvchilar "yaxshi tashkil etilgan Xomeyniy tarafdorlarining mo'tadilarga qilgan tahdid va bezovtaliklarini," "namoyish kunlarida do'konlarini yopmagani uchun jazodan qo'rqishni" va shunga o'xshash holatlarni ta'kidlagan bo'lsalar ham. Eron inqilobi, ayniqsa Janubiy Afrika, Falastin, Hindistondagi Sikh mustaqillik harakati kabi boshqa inqilobiy harakatlarda kuzatilgan zo'ravonlik bilan solishtirganda, qaytganlar yoki orqaga tortganlarga nisbatan juda oz qattiq jazo qo'llangan.

Kutilganidek, inqilobni qo'llab-quvvatlagan suhbatdoshlar menga zo'ravonlik yoki bosim kam bo'lganini aytishdi. Hatto keyinchalik inqilobga qarshi chiqqanlar ham qatnashishga majburlanganliklarini inkor etdilar. Borujerdlik bir talaba shunday degandi: "Agar men

namoyishga bormagan bo'lganimda, odamlar hech nima demas edi, lekin bu yomon ko'rindi."

Tehrandan bo'lgan va ota-onalari uni namoyishlarda qatnashishni to'xtatishga majbur qilgan yosh yigit: "Do'stlarim ikki oy menga gapirmadi," dedi, lekin shundan boshqa bosim bo'lmagan. Mashhaddan bir do'kon egasi esa menga shunday dedi: "Ko'pchilik qatnashmadi, lekin agar men inqilobga qarshi gapirganimda, meni o'ldirishardi yoki"—qo'lini kesib tashlash harakatini qildi. Balki bunday hujumlar kam bo'lishining sababi shundaki, juda kam eronlik inqilobga qarshi gapirgan.

1978-yil noyabr o'rtalarida, shah harbiy bostirib kirish muvaffaqiyatsizligini anglagach, hukumatni boshqarishni qo'lga olish uchun muxolifat vakilini izlay boshladi. Shu paytda u konstitutsiyaviy monarx sifatida qolishga va qurolli kuchlar qo'mondoni bo'lib qolishga umid qilardi. O'ziga xos uslubida, u mashhur liberal muxolifat a'zolarini hibsga oldi va keyin ular bilan qamoqda bo'lgan paytda bosh vazirlik lavozimiga nomzodlik haqida so'zlashishni topshirdi. Liberallar esa allaqachon kech qolganini aytishdi — kelishuv uchun imkon yo'q edi. Dekabr o'rtalariga kelib, shah faqat Eron hududida qolishiga ruxsat berilishini istardi, ammo bu taklif ham rad etildi. Dekabr oxirida u vaqtincha mamlakatni tark etishga rozi bo'ldi, lekin yana rad javobini oldi.

Nihoyat, 1978-yil oxirlarida, bir muxolifat vakili uning shartlarini qabul qildi. Shahpur Bakhtiar bosh vazir etib tayinlandi va darhol muxolifat harakatidan chiqarib yuborildi. Shah 1979-yil 16-yanvarda Eronni tark etdi va o'z monarxiyasini vasiylik kengashiga topshirdi. Ko'chalarda katta bayram bo'ldi: avtomobillar signal chaldi, begona odamlar quchoqlashdi, haykallar yiqildi — ammo shahning tayinlagan rasmiylari lavozimlarida qoldi. Xomeyni Eronga ikki hafta qaytmadi, va hukumat ramzlari unga deyarli ikki hafta kechikib topshirildi.

Uzoq kechikish Xomeynining omon qolishini ta'minlashdagi qiyinchiliklar bilan bog'liq edi. Harbiylar Xomeynining samolyotini Eronga qaytayotganda o'q otib tushirishi yoki u joylashgan boshlang'ich maktabga artilleriya bilan hujum qilishi mumkin edi. Bunday harakatlar esa ommaviy anti-harbiy kayfiyatni yuzaga keltirardi, va shahning harbiy qo'mondonlari xalq g'azabidan qochib, harbiy institutlarni himoya qilishga harakat qilishardi. Agar Xomeyni quvvatni zo'rvonlik bilan egallashga urinib ko'rganida, uni faqat bir necha qattiqqo'l ofitserlar o'ldirishi mumkin edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abrahamian, E. (1982). *Iran Between Two Revolutions*. Princeton University Press.
2. Keddie, N. R. (2003). *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University Press.
3. Hooglund, E. (1982). *Land and Revolution in Iran: 1960–1980*. University of Texas Press.
4. Katouzian, H. (2000). *The Political Economy of Modern Iran*. Macmillan Press.
5. Arjomand, S. A. (1984). *The Shadow of God and the Hidden Imam*. University of Chicago Press.
6. Farhi, F. (1990). *States and Urban-Based Revolutions: Iran and Nicaragua*. University of Illinois Press.

-
7. Bayat, A. (1997). *Street Politics: Poor People's Movements in Iran*. Columbia University Press.
 8. Ishanova, N. (2023). MAIN DIRECTIONS OF OPTIMIZATION OF TEACHING RUSSIAN AS A NON-NATIVE LANGUAGE TO VETERINARY STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B8), 52-55.
 9. Nargis, I. (2022). RUS TILINI O 'QITISHDA ZAMONAVIY INTEGRATIV METODLAR. ILMIY TADQIQOT VA INNOVATSIYA, 1(3), 73-76.
 10. Ишанова, Н. Р., & Назирова, З. Р. (2023). ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОМУ СТУДЕНТАМ-ВЕТЕРИНАРАМ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ. *Science and innovation*, 2(Special Issue 8), 1596-1598.
 11. Avezova, D., & Gulomova, S. (2024, November). O'QUVCHILARDA MATN YARATISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH VA UNING ILMIY ASOSLARI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE* (Vol. 1, No. 11, pp. 386-389).
 12. AVEZOVA, D. ESSE-O 'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRUVCHI VOSITA. *LEACHIN ANGUAGE*, 143.
 13. Avezova, D. (2024). O 'QUVCHILARDA ESSE YOZISH MALAKASINI SHAKLLANTIRISH ZARURATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(20), 90-94.